

Η πόλη και η αστική γεωγραφία στο έργο του Ελιζέ Ρεκλύ μέσα από την εποχή του

☰ Κατηγορία: **Αναρχική Θεωρία**

Ο Ελιζέ Ρεκλύ, υπήρξε ένας σημαντικός επιστήμονας και αναρχικός διανοητής που άφησε ανεξίτηλο το στίγμα του στην ευρωπαϊκή γεωγραφία. Ο Ρεκλύ ασχολήθηκε με ζητήματα που βρίσκονται στη βάση των προβληματισμών αυτού του περιοδικού, όπως η ιστορική εξέλιξη και η λειτουργία της πόλης καθώς και η σχέση

κόσμος εκείνης της εποχής είναι ακόμη ουσιαστικά αγροτικός ή άγριος. Από εκεί προκύπτει το ενδιαφέρον είτε για τα χωριά, τα οποία αποτελούν σύμβολα ενός χιλιετούς εποικισμού και μιας μακράς κατοχής του εδάφους, είτε για τους παρθένους χώρους, οι οποίοι είναι δυνατόν να κατοικηθούν.

Ο Ελιζέ Ρεκλύ δεν ξεφεύγει από αυτή την κυρίαρχη τάση. Επιπλέον, έλκεται προσωπικά περισσότερο για τους αγροτικούς χώρους, τους «αγροτοαστικούς» ή τους «άγριους» όπως είναι το βουνό. Κατοίκησε πάντοτε σε κωμοπόλεις ή χωριά αν και βρισκόταν κοντά σε μεγάλες πολεοδομικές περιοχές (Μπορντό, Παρίσι, Λωζάνη και Βρυξέλλες).

Όμως, παρ' όλ' αυτά, ο Ρεκλύ δεν συσκοτίζει το αστικό φαινόμενο στη μελέτη της γεωγραφίας του. Αναπτύσσει πάνω σε αυτό το θέμα αξιόλογες αναλύσεις που συνδέονται ξεκάθαρα με την αναρχική προσέγγισή του.

Η προσέγγιση του Ελιζέ Ρεκλύ και η γεωγραφία της εποχής του

Η ουσιαστικά συνεισφορά του στη μελέτη της πόλης βρίσκεται στο έργο του «Ο Άνθρωπος και η Γη» (έξι τόμοι 1905-1908), κάτι που δεν αποτελεί έκπληξη καθώς πρόκειται για το βασικό και θεμελιακό του έργο, με πολλές εκδόσεις. Η συνεισφορά του έρχεται πράγματι στο τέλος της ζωής του και της γεωγραφικής όσο και πολιτικής του σκέψης. Συμπυκνώνει την ωρίμανση μιας σκέψης. Σημειώνοντας μια κάμψη, ξεπερνάει μια οπτική του κόσμου, συχνά νατουραλιστική, που είναι ξεκάθαρα αντιληπτή στα προγενέστερα έργα του, μεταξύ των οποίων η Γη (1868), για να εκφράσει μια οπτική που είναι πολύ περισσότερο κοινωνιολογική. Είναι τέλος το μόνο γεωγραφικό έργο όπου ο Ρεκλύ απελευθερώνεται πραγματικά από τους εκδοτικούς περιορισμούς και κυρίως από τον όρο που έθετε ο Hachette - ο εκδότης της Νέας Παγκόσμιας Γεωγραφίας – «Η Γη και οι άνθρωποι» (19 τόμοι, 1876-1894), ο οποίος του

ζητούσε ρητώς να μην κοινοποιεί τις πολιτικές του απόψεις.

«Ο Άνθρωπος και η Γη» είναι πιο σύγχρονο με άλλα γεωγραφικά έργα που έγιναν πασίγνωστα εκείνη την εποχή και είναι ακόμη διάσημα σε αυτή την επιστήμη. Έτσι εκδίδεται την ίδια χρονιά με το περίφημο έργο του Paul Vidal de la Blanche «Ο γεωγραφικός πίνακας της Γαλλίας» (1905).

Εδώ προσεγγίζουμε ένα ουσιαστικό σημείο. Ο Ελιζέ Ρεκλύ υπήρξε *grosso modo* σύγχρονος των δύο άλλων γιγάντων της ευρωπαϊκής γεωγραφίας στο τέλος του δεκάτου ενάτου και στην αρχή του εικοστού αιώνα, του Friedrich Ratzel (1844-1904) και του Paul Vidal de la Blanche (1845-1918). Γνωρίζουμε όμως ότι ο Ρεκλύ ξεχάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη συντεχνία των γεωγράφων, πριν την εκ νέου ανακάλυψή του, ενώ ο Ratzel και ο Vidal δοξάστηκαν. Αυτό δεν συνέβη επειδή ανήκε σε μια άλλη γενιά ή εποχή και επειδή δεν συμβάδιζε με το επίπεδο της

προόδου της επιστήμης (επειδή ο Vidal θα μπορούσε να θεωρηθεί πιο σύγχρονος και πιο πρόσφατος από τον Ρεκλύ), αλλά για άλλους λόγους.

Ας υπενθυμίσουμε ότι ο Ελιζέ Ρεκλύ γεννήθηκε το 1830 και πέθανε το 1905. Είναι μεγαλύτερος δεκαπέντε χρόνια από τον Ratzel και τον Vidal, αλλά ο Ratzel πεθαίνει μόλις ένα χρόνο πριν από αυτόν, ενώ ο Vidal δεκατρία χρόνια μετά. Είναι πιθανό ότι αυτά τα δεκατρία χρόνια της απόστασης μεταξύ των δύο θανάτων να έπαιξαν έναν ρόλο στη διαφορά μεταξύ της δημοσιότητας που έτυχε το έργο του Vidal και εκείνο του Ρεκλύ, αλλά αυτό δεν αποτελεί τη βασική εξήγηση. Φυσικά, ο αναρχισμός του Ρεκλύ ενοχλούσε, αλλά ούτε αυτό είναι ο μοναδικός λόγος. Στην πραγματικότητα, ενοχλούσε εξίσου και η σύλληψη της γεωγραφίας του: υπερβολικά νεωτεριστική και κοινωνιολογική, υπερβολικά ιστορική και απαλλαγμένη παρ' όλ' αυτά από το νατουραλισμό, εν τέλει υπερβολικά στρατευμένη.

Δεν πρέπει να ξεχνούμε επίσης τις παιδαγωγικές επιλογές του στη διδασκαλία της γεωγραφίας.

Σχετικά με αυτή τη σύλληψη της γεωγραφίας από τον Ρεκλύ, πρέπει να θυμηθούμε τη φράση του Jean Brunhes (1869-1930) μαθητή του Vidal, ο οποίος έγραφε στην «Ανθρώπινη Γεωγραφία» το 1910: «Προτιμώ να μην μιλήσω εδώ για το έργο του Ρεκλύ που εκδόθηκε μετά το θάνατό του [«Ο Άνθρωπος και η Γη»] το οποίο περιλαμβάνει ενδιαφέρουσες γεωγραφικές απόψεις, αλλά κυρίως είναι ιστορία και κοινωνιολογία». Αυτή η φράση πρέπει να ληφθεί κατά γράμμα και με όλη τη σημασία της. Όπως παρατήρησε ο Yves Lacoste, ξαναβρίσκουμε το παλιό επιχείρημα ότι «δεν πρόκειται για γεωγραφία» για να δυσφημιστεί κάθε απόπειρα να ληφθεί υπόψη η κοινωνικοπολιτική και γεωπολιτική διάσταση της οργάνωσης του χώρου.

Πράγματι, ο Ρεκλύ θίγει, συστηματικά το ζήτημα της εξουσίας, κυρίως διαμέσου της θρησκείας,

και δεν είναι αφελής ή μακάριος απέναντι στις ορέξεις των διαχειριστών της. Στο επιστημολογικό επίπεδο, επιχειρεί να αρθρώσει τις πολιτικές και οικονομικές λογικές όχι μόνο της αντιπαλότητας μεταξύ των χωρών, αλλά επίσης στην οργάνωση των χώρων. Η προσέγγισή του στηρίζεται σε μια δυναμική διαλεκτική του χώρου και του χρόνου, καθώς και στη λειτουργία τριών νόμων: της πάλης των τάξεων, της αναζήτησης της ισορροπίας και της κυρίαρχης απόφασης του ατόμου. Ο Ελιζέ Ρεκλύ μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους δημιουργούς της «κοινωνικής γεωγραφίας» [...]

Ο Ελιζέ Ρεκλυ και το αστικό φαινόμενο

Ποια είναι η σχέση όλων αυτών των ζητημάτων με την πόλη;

Είναι απλό: η πόλη αντιπροσωπεύει ες ορισμού το στοιχείο της ανθρωπότητας το πιο τεχνητό, το πιο κατασκευασμένο, το λιγότερο «φυσικό». Επομένως, η νατουραλιστική, βιολογιστική και

αγροτιστική προσέγγιση της γεωγραφίας της εποχής εκείνης, απωθεί όποιον θα ήθελε να ασχοληθεί από κοντά με το φαινόμενο της πόλης, τουλάχιστον μέχρι την ανάδυση της λεγόμενης σχολής του Σικάγο τις δεκαετίες του 1920 και '30 (Park, Burgess κ.ά.) η οποία θα αποτελέσει μια προσπάθεια να πολιτογραφηθεί το αστικό φαινόμενο καθώς και η ανάλυσή του [...]

Ο πρώτος υπότιτλος του κεφαλαίου του Ρεκλύ [του έργου του, «Ο Άνθρωπος και η Γη», που αφιερώνεται στο θέμα συνοψίζει επαρκώς τη σκέψη του: «Φρίκη και μεγαλείο των πόλεων». Ο Ρεκλύ δεν υιοθετεί μια ξεκάθαρη θέση απέναντι στο αστικό φαινόμενο και στις βαθιές κοινωνικές, χωρικές ή οικολογικές μεταβολές που το συνοδεύουν. Υπενθυμίζει εξάλλου ότι πάντοτε κάποια καλά πνεύματα θρηνούσαν για την ύπαρξη των μεγάλων πόλεων όπως «ο Ρουσώ που θρηνώντας για τον εξευτελισμό τόσων χωρικών που θα χαθούν στις μεγάλες πόλεις, τις αποκαλεί την άβυσσο του ανθρώπινου είδους».

ανωνυμίας. Απεικονίζει εξάλλου τέλεια τα μεταναστευτικά φαινόμενα που θα εμφανιστούν κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα σε ακόμη μεγαλύτερη κλίμακα απ' ό,τι στην εποχή του: αν μόνο αρνητικοί παράγοντες έδιωχναν τους ανθρώπους από ένα μέρος και τους έσπρωχναν σε ένα άλλο, αυτά τα φαινόμενα δεν θα μπορούσαν πραγματικά να διαρκέσουν. Πρέπει να υπάρχουν και ελκυστικοί παράγοντες.

Ο Ρεκλύ υπογραμμίζει λοιπόν ότι οι πόλεις δεν είναι μόνο «τέρατα, γιγαντιαίοι βρικόλακες, που ρουφάνε τη ζωή των ανθρώπων» και ότι «κάθε φαινόμενο είναι σύνθετο». Υπάρχει επίσης η έλξη της κουλτούρας (μουσεία, βιβλιοθήκες, σχολεία) και ο Ρεκλύ, υπονοώντας το συντηρητισμό της υπαίθρου, συμπεραίνει: «Όταν ο πληθυσμός των πόλεων αυξάνεται, η ανθρωπότητα προοδεύει, όταν μειώνεται, το κοινωνικό σώμα που απειλείται οπισθοδρομεί προς την βαρβαρότητα».

Απέχουμε πολύ λοιπόν από τους ερυθρούς ή τους πράσινους Χμερ που θέλουν να αδειάσουν τις σύγχρονες μητροπόλεις από τους κατοίκους τους.

Ο Ρεκλύ πάει ακόμη πιο μακριά, καθώς εκτιμά ότι ακόμη και στο αστικό και καπιταλιστικό σύστημα, οι πόλεις μπορούν παρ' όλ' αυτά να είναι παράγοντες προόδου, κυρίως στο επίπεδο της υγιεινής. Οι αστοί, όντας υποχρεωμένοι να ζήσουν λίγο πολύ κοντά με τους εργάτες, πρέπει οπωσδήποτε να λάβουν υπόψη τους μια γενική βελτίωση της υγιεινής (υποδομές, αποχέτευση κ.ά.), προκειμένου να αποφύγουν αρρώστιες και διάφορες μολύνσεις που θα μπορούσαν να μεταδοθούν εξίσου και στα αστικά στρώματα. Εκκινώντας από αυτή την οπτική γωνία ο Ρεκλύ κάνει μια διαυγή ανάλυση του αστικού υγεινολογικού κινήματος της εποχής του, ενώ την ίδια στιγμή προ-βλέπει τις οικολογικές πολιτικές που θα παρθούν από τη σημερινή αστική τάξη στις μεγάλες πόλεις. «Η Ιστορία μας διδάσκει ότι

οι αρρώστιες των μεν επιφέρουν τις αρρώστιες των δε και είναι επικίνδυνο για τα παλάτια να αφήσουν την πανούκλα να αφανίσει τις τρώγλες», (σελ. 99).

Φυσικά, θα μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι ο Ρεκλύ δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει την εκπληκτική αστική ανάπτυξη στον πλανήτη τουλάχιστον τα τελευταία πενήντα χρόνια και, συνεπώς, δεν μπορούσε να προβλέψει τις τεράστιες αρνητικές συνέπειες. Αλλά δεν συμβαίνει ακριβώς αυτό: «Αυτή τη στιγμή τίποτα δεν πιθανολογεί ότι αυτά τα αφάνταστα πολεοδομικά οικοδομήματα έχουν φτάσει στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση τους: «κάθε άλλο», προσθέτει ο Ρεκλύ και αφού προβεί στη σύγκριση της κατάστασης που επικρατεί στον τομέα αυτό στην Αυστραλία και στην Αγγλία, προσθέτει ως κατακλείδα του κεφαλαίου:

«Μία προσεχής δημιουργία κατοικήσιμων χώρων δέκα ή είκοσι εκατομμυρίων κατοίκων, είτε στο

κάτω λεκανοπέδιο του Τάμεση είτε στις εκβολές του Hudson ή σε οποιοδήποτε άλλο πόλο έλξης, δεν θα πρέπει να εκπλήξει και πρέπει μάλιστα να προετοιμάσουμε τα πνεύματά μας ωσάν να πρόκειται για ένα φυσιολογικό φαινόμενο της ζωής των κοινωνιών».

Ας υπενθυμίσουμε ότι το Λονδίνο αριθμεί αυτή τη στιγμή 7 εκατομμύρια κατοίκους και η Νέα Υόρκη 7,3 (19,8 για όλη την περιοχή). Αναλογιζόμαστε τους αντι-μαλθουσιανούς υπολογισμούς του Ρεκλύ για την ισημερινή λουρίδα γης που θα μπορούσε να υποδεχτεί εκατομμύρια κατοίκους στα εύφορα εδάφη της. Διευκρινίζει μάλιστα ότι αυτό το καινούργιο φαινόμενο που δεν έχει τίποτα το παθολογικό, καθώς ο ίδιος το χαρακτηρίζει ως «φυσιολογικό», θα συνοδευτεί από «μία αδιάκοπη ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των πόλεων, κάτι που παρατηρούμε ήδη», διαβλέποντας αυτό που οι σύγχρονοι γεωγράφοι αποκαλούν τα αστικά δίκτυα, αν όχι τις μητροπόλεις ή ως μεγαλουπόλεις.

Παρατηρώντας τη λογική της κατανομής των πόλεων, ο Ρεκλύ καινοτομεί επίσης και στη γεωγραφική ανάλυση:

«Αν η Γη ήταν τελείως ομοιόμορφη στη διαμόρφωση του εδάφους της, στην ποιότητα του εδάφους και στις κλιματολογικές συνθήκες, οι πόλεις θα κατείχαν, ούτως ειπείν, μια γεωμετρική θέση: η αμοιβαία έλξη, το κοινωνικό ένστικτο, η ευκολία των ανταλλαγών θα έκαναν να γεννηθούν οι πόλεις σε ίσες αποστάσεις η μία από την άλλη. Δηλαδή μια επίπεδη περιοχή, χωρίς φυσικά εμπόδια, χωρίς ποταμό και λιμάνι, που θα κατέχει μία εξαιρετικά ευνοϊκή θέση, που δεν θα είναι διαιρεμένη σε διαφορετικά πολιτικά κράτη και η πιο μεγάλη πόλη της θα υψώνεται κατευθείαν στο κέντρο της χώρας» οι δευτερεύουσες πόλεις θα ήταν κατανεμημένες ρυθμικά σε ίσα διαστήματα στην περίμετρο, και καθεμία από αυτές θα είχε το πλανητικό της σύστημα αποτελούμενο από μικρότερες πόλεις με το δικό τους πλέγμα χωριών. Το διάστημα

μεταξύ των διαφόρων αστικών περιοχών σε μια ομοιόμορφη επίπεδη περιοχή θα έπρεπε να είναι η κανονική απόσταση μιας ημέρας πορείας [...]»

Ο Ρεκλύ και η πολεοδομία

Δεν είναι λοιπόν η ύπαρξη των πόλεων ούτε το τεράστιο μέγεθος τους που ενοχλεί τον Ρεκλύ. Οικτίρει και καταδικάζει, συμφώνως προς τις πολιτικές του επιλογές, την κοινωνική και χωρική οργάνωση των πόλεων που δημιουργεί ανισότητες. Διατυπώνει επ' αυτού μια φράση χτυπητή όσο και αξιοθαύμαστη:

«Οι δημοτικοί άρχοντες των πολιτειών υπήρξαν, χωρίς εξαίρεση, άνθρωποι που είχαν ένα θαυμάσιο γούστο, κάθε επισκευή ή ανακαίνιση των κτιρίων έγινε με άψογο τρόπο, όμως όλες οι πόλεις μας εμφανίζουν την ίδια οδυνηρή και μοιραία αντίθεση μεταξύ της πολυτέλειας και της ένδειας που αποτελεί αναγκαία συνέπεια της ανισότητας και της αντιπαλότητας που διχάζει το κοινωνικό σώμα».

Με άλλα λόγια ο ανταγωνισμός μεταξύ της αστικής τάξης και του κράτους από τη μια πλευρά και των εκμεταλλευόμενων και των κυριαρχούμενων από την άλλη. Ο ευπρεπισμός της πόλης ωφελεί στην πραγματικότητα μόνο ορισμένους ενώ άλλους καθόλου. Ο Ρεκλύ υπογραμμίζει το γεγονός ότι «οι πολυτελείς συνοικίες, προκλητικές, έρχονται αντιμέτωπες με άθλια σπίτια που κρύβουν πίσω από τους φτηνούς και σκεβρωμένους εξωτερικούς τους τοίχους, αυλές που στάζουν, αποκρουστικούς σωρούς από χαλίκια και άθλιες τάβλες». Καταγγέλλει τη «βάρβαρη κερδοσκοπία», την «ασχήμια» τη μόλυνση (αν και δεν χρησιμοποιεί αυτή τη λέξη). Ο Ρεκλύ υπογραμμίζει ότι ο ευπρεπισμός των κέντρων των πόλεων έχει ως συνέπεια την απόρριψη στην περιφέρεια του φτωχού πληθυσμού, ένα φαινόμενο που γνωρίζουμε και υπάρχει ως τις μέρες μας:

«Δεν είναι αρκετό να ανανεώνονται οι ανθυγιεινές συνοικίες, όταν οι δυστυχείς που τις κατοικούσαν

άλλοτε εκδιώκονται από τις παλιές τους τρώγλες για να αναζητήσουν άλλες στα προάστια». Επομένως ποια λύση υπάρχει; Η απάντηση του Ρεκλύ εξυπακούεται: η κατάργηση της ανισότητας και της αντιπαλότητας που διχάζει το κοινωνικό σώμα, μια κατάργηση που είναι εφικτή, όπως μας λέει ο Ρεκλύ στα καθαρά πολιτικά του κείμενα, με την κοινωνική επανάσταση που έχει ως τελικό σκοπό τον ελευθεριακό κομμουνισμό, μια πρόταση που επεξεργάστηκε με τους αναρχικούς Καφιέρο, Κροπτόκιν και άλλους. Αυτή η λύση είναι σαφής ακόμα και στο έργο του «Ο άνθρωπος και η Γη»: «Αν το εξετάσουμε καλά, κάθε ζήτημα που αφορά τη δημοτική αρχή διαπλέκεται με το κοινωνικό ζήτημα». Ο Ρεκλύ λαμβάνει επίσης υπόψη του την ύπαρξη πολιτικών που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε, για να είμαστε ακριβείς, ρεφορμιστικές. Παραθέτει κυρίως τις κηπουπόλεις. «Η κηπούπολη διατείνεται ότι ανταποκρίνεται σε αυτό το πρόγραμμα [στην προσαρμογή των πόλεων στις ανάγκες και στις

απολαύσεις όλων, στη μετατροπή τους σε απολύτως υγιή και στέρεα οργανικά σώματα]. Πράγματι, ευφυείς επιχειρηματίες και νεωτεριστές αρχιτέκτονες κατάφεραν να δημιουργήσουν στην Αγγλία, εκεί όπου οι αστικές τρώγλες ήταν οι πιο αποκρουστικές, έναν ορισμένο αριθμό κέντρων σε τέλειες συνθήκες υγιεινής τόσο για τον φτωχό όσο και για τον πλούσιο».

Ο Ρεκλύ δεν λέει τίποτα περισσότερο επ’ αυτού και πρέπει να αρκεστούμε στη λέξη «διατείνεται» που χρησιμοποιεί για την κηπούπολη, για να καταλάβουμε τι σκέφτεται πάνω σ’ αυτό το ζήτημα. Έχω την εντύπωση ότι ο Ρεκλύ είναι γενικά αρνητικός απέναντι στην ιδέα και στον όρο της «ουτοπίας». Τον χρησιμοποιεί ελάχιστα. Άσκησε αυστηρή κριτική στα εγχειρήματα των αναρχικών κοινοτήτων που άνθισαν στο τέλος του 19ου αιώνα. Επιδεικνύει, από αυτή την άποψη, μια ευαισθησία στις κατηγορίες περί ουτοπίας που διατύπωσαν οι αντίπαλοι του αναρχισμού και προτιμά να μιλά για ιδεώδες

(οδηγώντας τον Ένγκελς να τον χαρακτηρίσει «ιδεαλιστή») ή υπογραμμίζοντας την ήδη ελευθεριακή (αναρχική) πλευρά της υπάρχουσας κοινωνίας, πάνω στην οποία πρέπει να θεμελιωθεί η «πρόοδος», μία ακόμη έννοια που ο Ρεκλύ λατρεύει. Από αυτή την άποψη ο Ρεκλύ απομακρύνεται από έναν ορισμένο αριθμό σοσιαλιστών στοχαστών και μάλιστα από τους ίδιους τους επιγόνους του, όπως είναι ο Πάτρικ Γκέντες (1854-1932) ή ο Λιούις Μάμφορντ (1895-1990).

* Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Ευτοπία», Νο 11, Σεπτέμβρης 2004.